

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

„ВСЯ ІНАКШІСТЬ – УСЕРЕДИНІ”: ПРОБЛЕМА НЕНОРМАТИВНОЇ ТІЛЕСНОСТІ У РОМАНІ (НЕ)ПОМІТНІ ІВАНА БАЙДАКА

СВІТЛАНА ГАЙДУК

Природничо-гуманітарний університет у м. Седльце, Седльце – Польща
switlana.hajduk@uph.edu.pl; <https://orcid.org/0000-0002-1012-6091>

„WSZELKA INNOŚĆ – WEWNĄTRZ”: PROBLEM NIEPEŁNOSPRAWNOŚCI W POWIEŚCI (NIE)WIDZIALNI IWANA BAJDAKA

SWIŁŁANA HAJDUK

Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach, Siedlce – Polska

STRESZCZENIE. Artykuł poświęcony jest problematyce osób z niepełnosprawnością we współczesnej literaturze ukraińskiej. Celem artykułu jest zwrócenie uwagi na specyfikę ujęcia problemu Innego, w szczególności osoby z zespołem Tourette’a, obecnej w powieści *(Nie)widzialni* współczesnego ukraińskiego pisarza Iwana Bajdaka. Zaakcentowano bezpośredni związek niepełnosprawności (zespołu Tourette’a) autora z jego powieścią. Zauważono, że obecność w powieści bohaterów z niepełnosprawnością nacechowana jest kondycją fizyczną samego autora, który przy ich pomocy stara się nie tylko demonstrować własne wartości i wytyczne, lecz także skłaniać ludzi i społeczeństwo do akceptacji Innego jako *odmiennego*. Wszakże pragnienie zrozumienia, miłości i wsparcia osób z niepełnosprawnością napotyka trudności z powodu stereotypów w społeczeństwie, w którym często nie ma miejsca dla głównego bohatera Adama, ponieważ dla ludzi pozostaje on Innym, Obcym lub, jak pisze autor na początku powieści, „Nie takim”. Ponadto powieść ma pomóc osobom niepełnosprawnym zrozumieć siebie i Innych, a co najważniejsze, zaakceptować swoją *wyjatkowość* i nauczyć się siebie kochać.

Słowa kluczowe: niepełnosprawność, osoba z niepełnosprawnością, Inny, Nie taki, inność, zespół Tourette’a, bohater powieści

“ALL THE OTHERNESS – INSIDE US”:
THE PROBLEM OF NON-NORMATIVE BODY
IN THE NOVEL (*IN*)VISIBLE BY IVAN BAIDAK

SVITLANA HAYDUK

Siedlce University of Natural Sciences and Humanities, Siedlce – Poland

ABSTRACT. The article is devoted to the theme of people with disabilities in modern Ukrainian literature. The purpose of the article is to analyze the issues which a person with Tourette’s syndrome has in modern society, as described in the novel (*In*)visible by Ivan Baidak. Based on the interpretation, it can be concluded that in the novel, the presence of characters with disabilities is marked by the physical condition of the author himself. With their help, he seeks not only to declare his own values and guidelines, but also to persuade people to accept the Other as a part of society. The desire for understanding, love and support fails due to the prevailing stereotypes in society, in which there is often no place for the protagonist Adam, because for people he remains the Other, a Stranger, or, as the author says at the beginning of the novel, the “Unlike”. In addition, the novel aims to help people with disabilities understand themselves and, most importantly, accept their *uniqueness* and learn to love themselves.

Keywords: disability, person with disability, the Other, the Unlike, otherness, Tourette’s syndrome, protagonist

Актуальність дослідження зумовлена тим фактом, що за даними статистики Всесвітньої організації охорони здоров’я станом на 24 листопада 2021 року понад 1 мільярд людей світу живуть з певною формою Іншої тілесності [Disability and Health 2021]. У нашій розвідці на позначення Іншої тілесності послуговуватимемося англomовним терміном *disability*. Якщо ж додати до цього числа членів родини чи опікунів осіб із *disability*, то кількість тих, хто прямо чи опосередковано стикаються з цією проблемою, суттєво збільшиться. На жаль, з початком повномасштабного вторгнення Росії на територію України ситуація лише ускладнилася, адже людей з набутими внаслідок війни зовнішніми вадами чи психологічними проблемами стає все більше.

У науковій літературі і практичній роботі соціальних працівників, психологів, соціальних педагогів, у суспільстві загалом побутує низка термінологічних окреслень людей із *disability*, серед яких виокремимо: інвалід, людина з обмеженими фізичними можливостями, людина із особливостями психофізичного розвитку, людина з особливими потребами, людина з функціональними обмеженнями, людина з інвалідністю, чи людина з обмеженнями життєдіяльності. Проте, всі вони заперечують ідею культурно-соціальної рівності, покладеної в основу *disability studies*.

Disability studies – це теорія прийняття особливого тіла, що виникла наприкінці ХХ століття в англомовних країнах як окремий напрям у соціогуманітарних науках. Термін *disability* часто перекладають як ‘інвалідність’, що не вповні доречно. Адже в англомовному світі поняття інвалід (*invalid*) вживають щодо особи, „яка не може доглядати за собою через хворобу, похилий вік чи травмування” [Longman Dictionary of Contemporary English 2003: 856] (тут і далі переклад цитат Авторки – С.Г.). Негативна конотація супроводжує це поняття і в українській мові. Так, інвалід – це особа, що „частково або повністю втратила працездатність на тривалий час чи назавжди” [Сучасний тлумачний словник української мови 2006: 359]. Інакше кажучи, інвалід – це „персона, виключена з простору «нормального» буття, людина зі зниженим статусом” [Суковата 2012: 83]. Натомість людина з *disability* – це особа, з фізичною чи ментальною нездатністю використовувати частину свого тіла належним чином чи мати змогу легко засвоювати знання [Longman Dictionary of Contemporary English 2003: 440]. Інакше кажучи, людина з *disability* – це особа з нездатністю чи обмеженою здатністю бути фізично чи розумово активною, а також емоційно врівноваженою. Отже, поняття людина з *disability* набагато ширше, адже може вживатися і стосовно особи з цукровим діабетом, хворим серцем, раком або такої, що відчуває біль або дискомфорт, має проблеми зі здоров’ям, одразу не завжди помітні. Тож можна стверджувати, що термін *disability* уведений в англомовний соціокультурний дискурс з метою змінити суспільний статус людей з *disability*, бо через ті чи ті фізичні, ментальні, емоційні порушення вони стали Іншими, Нетакими для здорової більшості, проте не інвалідами. Як слушно зауважує Вікторія Суковата, „вони – «інші», багато видів активності недоступні для них, але вони не є «виключеними» із культури” [Суковата 2012: 84].

Інше питання, варте нашої уваги, – це питання норми, нормативного тіла, нормативної більшості тощо. Дехто з представників *disability studies* вважає некоректним послуговуватися поняттям норми за характеристики фізичного, ментального чи емоційного стану людини або групи людей. Так, на думку американського дослідника Джір Пол Сербе, „уявлення про тілесну «норму» є штучно сконструйованими” [Цит. за: Суковата 2012: 83]. Українська дослідниця Оксана Узлова підкреслює, що *disability studies* ставлять під сумнів „доцільність самого поняття «неартикульована норма»” [Узлова 2015: 18]. Американська авторка дослідження *Надзвичайні тіла* Розмарі Гарланд Томсон наголошує на важливості „дестигматизації «ненормативного» тіла, утвердженні релятивізму в розумінні «нормальності» – «ненормальності», а також деонтологізації так званої «нормальності»” [Thomson 1997: 23]. Як результат, у сучасному літературознавстві – як англомовному, так і українському – не запропоновано єдиного терміна на позначення проблеми *disability* чи особи з *disability*.

Не минули своєю увагою тему людей з *disability* й сучасні українські письменники, зокрема Катерина Бабкіна, Іван Байдак, Андрій Бачинський, Люко Дашвар, Тетяна Корнієнко, Марія Матіос, Дзвінка Матіяш, Оксана Радущинська, Оксана Сайко та інші. Звідси значна кількість художніх тестів інклюзивної літератури, у яких порушено питання інакшості, що допомагає глибше зрозуміти Інших (людей з *disability*), часто дискримінованих суспільством через обмеження чи байдужість, упереджене ставлення чи жорстокість з боку здорової більшості, бо часто-густо „здорові люди будують своє ставлення не на надійних знаннях, а на медійних повідомленнях і сучасних стереотипах” [Właźnik 2019: 39].

На нашу думку, зрозуміти Іншого (людину з *disability*) не означає лише пізнати Іншого і прийняти його як інакшого, але й зрозуміти досвід інакшості для того, щоб змогти пізнати самого себе. Водночас для соціалізації людини з *disability* важливим вважаємо й прийняття нею своєї тілесної інакшості. Саме це допоможе їй повноцінно включитися у суспільні процеси. І, як слушно зауважує Марта Приріз, „стати активним співучасником, а не пасивним спостерігачем, як це часто буває з тими, хто недостатньо відповідає нормам соціуму” [Приріз 2015: 112].

Про проблему *disability* в культурі загалом і в літературі зокрема писали такі вітчизняні й зарубіжні вчені, як Ольга Бандровська, Юстина Влязьнік, Йолянта Волінська, Марта Замбжицька, Вероніка Костецька, Тамара Гундорова, Кетті Еліс, Кристина Забава, Агнешка Квятковська, Лоїс Кейс, Назар Маланій, Роберт Ф. Мерфі, Тетяна Свербілова, Вікторія Суковата, Розмарі Гарланд Томсон, Оксана Узлова та інші. Основну увагу вони зосереджували на філософських чи міжмистецьких аспектах функціонування *disability*; на аналізі образів іншого тіла в культурній антропології; на особливостях конструювання системи образів і персонажів з *disability* в британському чи американському літературному просторі, на способі репрезентації *disability* в сучасних українській і польській літературах для дітей тощо.

Мета нашого дослідження – висвітлити особливості зображення проблеми Іншого, зокрема людини з синдромом Туретта в романі *(Не)помітні* сучасного українського письменника Івана Байдака.

Принципи *disability studies* часто використовують для інтерпретації художніх текстів. У контексті нашої розвідки на особливу увагу заслуговують концепції *наративного протезу* американських учених Девіда Мітчела та Шерон Шнайдер, зокрема методологічні категорії, які автори пропонують використовувати для аналізу функцій зображення *disability* в художніх текстах, серед яких є й біографічна критика [Mitchel, Snyder 2014]. Особистий досвід автора прихильники цього методу часто інтерпретують і як одне з джерел творчості. Так, Назар Маланій підтверджує цінність застосування цього методу під час розгляду *disability* не тільки як змістового компонента художньої

літератури, а й „частини буття конкретного автора з ненормативною тілесністю, яка [...] виступає каталізатором для натхнення” [Маланій 2019: 26]. На думку української дослідниці Оксани Узлової, „основною характеристикою такого підходу [біографічної критики – С.Г.] є включення суб’єктивного дискурсу в процес інтерпретації” [Узлова 2015: 18].

Польська дослідниця Анна Горнятко-Шумилович вважає, що сучасного українського письменника „цікавлять не стільки глобальні проблеми, скільки [...] найменший фрагмент буття – людина” [Horniatko-Szumilowicz 2013: 249]. Роман І. Байдака (*He*)помітні – це історії реальних людей, які борються з синдромом Туретта, вітиліго, алопецією і гемангіомою. Усі 11 розділів роману названі іменами протагоністів-оповідачів з *disability*, а саме: Адам, Єва, Марта і Анна. Останній найкоротший розділ – це оповідь автора, тому має назву *Іван*. Досліджуючи роман (*He*)помітні Івана Байдака з погляду *disability studies*, не варто ігнорувати і факту життєвого досвіду письменника, який, як і персонаж роману страждає від синдрому Туретта. Хоч, як зазначає сам письменник, історія Адама не є історією його життя, і читачі не повинні шукати в ній паралелей, але „у цій історії дуже багато правди” [Байдак 2021: 10]. Таким чином, роман І. Байдака можна поставити в площину між *disability* в мистецтві та мистецтвом *disability*. За Полом Дарком, термін *disability* в мистецтві уживають на позначення творів митців, що мають досвід інвалідності, тоді як терміном мистецтво *disability* окреслюють поняття „твори, що описують досвід інвалідності чи хвороби”, хоч автори їх можуть і не мати фізичних чи ментальних проблем [Узлова 2015: 19]. І. Байдак не лише передає досвід людей з *disability*, але й, як протагоніст Адам, розділяє досвід людини з синдромом Туретта.

Головним персонажем роману можна вважати Адама, адже його відвертій сповіді присвячено аж 6 розділів твору. Така форма викладу історії власного життя допомагає цьому персонажеві прийняти „відмінну” рису свого тіла (синдром Туретта), віднайти контроль над собою, який Артур Франк у книзі *Поранений оповідач: тіло, хвороба та етика* називає „мета-контролем”, або „рефлексивним моніторингом” [Цит. за: Узлова 2015: 21]. Справді, хворі люди є не просто жертвами хвороби чи пацієнтами медицини, вони – поранені оповідачі, які розповідають історію свого життя для того, щоб зрозуміти свої страждання, бо, перетворюючи свої хвороби на історії, вони віднаходять „зцілення”. Як зауважує головний персонаж роману Адам, „якщо чесно, мені стає легше, коли я розповідаю іншим про свою хворобу, хоча й не люблю про неї говорити” [Байдак 2021: 17]. Отже, історії персонажів з *disability* – це не лише розповіді про особисті страждання. Вони часто позначені ситуаціями морального вибору, вказують на соціальну етику чи допомагають хоч би на певний час „звільнитися” від проблеми *disability*.

Сім’я Адама – це як мікромодель соціуму, де головному персонажеві відведена позиція меншовартості (ставлення батька): „Батько часто знецінював

мене. Щоразу, коли я хотів щось зробити [...] він не дозволяв цього, казав, що я хіба все зіпсую, або ж позиція жалю і беспорядності (позиція матері): Мама вчиняла ще гірше: вона просто робила ці речі за мене” [Байдак 2021: 101]. Батько відкрито виявляє зневагу до свого сина Адама, наділеного вродженим синдромом Туретта. Синдром Туретта – це „симптомокомплекс ураження ЦНС, для якого характерні пароксизмальні (рідше постійні) тікоподібні по-смикування м’язів обличчя, шиї, кінцівок, гіперкінези дихальної мускулатури і мімичних м’язів, що приймають участь у мовному акті, з мимовільними імпульсивними вигуками окремих звуків і слів” [Свиридова 2016]. Батько не просто не бажає зрозуміти, що син не може контролювати своїх тиків, у його очах Адам – це ніщо інше, як „сором”: „Бракувало, щоб люди подумали, що мій син несповна розуму. [...] невже не можна знайти від цього ліки? Я гарую, щоб підтримувати сім’ю, мені не потрібен натомість такий сором. [...] – Ти припиниш це чи ні?! – Батько закричав до мене, а я не міг нічого вдіяти з тиком. – Ти чуєш мене?” [Байдак 2021: 8]. І хоча мама пробує заспокоїти батька, пояснюючи, що Адам не може контролювати тик, вирок батька все ж таки жорстокий і безапеляційний: „Тоді йому доведеться навчитися це контролювати...” [Байдак 2021: 8].

Проте не лише батька дратує синдром Туретта сина. Втомлений узгодженням із хворобливим синдромом усього свого життя, а також змаганням із власним тілом і сам Адам [Байдак 2021: 9, 25]. Через свою *disability* він не може влаштуватися на жодну роботу, яка передбачає комунікацію з людьми. Доволі часто трапляється в романі Івана Байдака (*Непомітні*) фраза „намагаюсь не заважати світові”. Життя героя зводиться до такого:

Я працюю з дому, не бачу своїх клієнтів, рідко спілкуюся зі співробітниками через скайп. Камеру не вмикаю. Двічі на тиждень виходжу за продуктами. Не спілкуюся із сусідами, не використовую соціальних мереж, не заводжу друзів. [...] Я працюю дизайнером і намагаюсь не заважати світові [Байдак 2021: 19].

Як стверджує Галина Пагутяк, „розум людини у сучасному світі – це, здебільшого, лінійне мислення, нав’язане їй суспільством, котре примушує грати згідно з певними правилами” [Пагутяк 2017: 14]. На нашу думку, проблема сучасного суспільства (українське суспільство не виняток) у тому, що більшість людей, на жаль, „грає згідно з суспільними правилами” і воліє не бачити людей з *disability*. Головний персонаж роману підтверджує таку оцінку:

Наше суспільство навчилася приймати інвалідів, хоча й не завжди спроможне забезпечити їм потрібні умови. Ми боїмося слів «рак», «СНІД» і виробили в собі співчутливу форму реакції. Малозабезпечені верстви населення отримують різноманітну допомогу. Також ми повсякчас боремося з проблемами гендерної або расової нерівності. Натомість люди із рідкісними зовнішніми особливостями чомусь залишаються поза цією системою прийняття [Байдак 2021: 20].

Неготовність суспільства прийняти Іншу тілесність, культивована десятиліттями, якщо не століттями, призвела до того, що здорові люди не вмiють належним чином реагувати, зустрiвши Іншого. Реакція випадкових здорових людей на людей з *disability* найчастіше є некоректною і лиш рiзниться залежно від віку. Так, найдокучливішими головний персонаж вважає старших людей, які „зазвичай були обізнані в усьому та знали, як розв’язати мої проблеми”. Найбурхливішою була поведінка підлітків, які ображали і вигукували, але найгіршою персонаж вважає реакцію молодих людей – тих, які виказували байдужість, вдавали, що не помічають, або навпаки, що співчують і розуміють. Проте, „їхні мовчазні погляди та ледь чутні перешіптування, коли мене помічали, наприклад, у кафе, були найголоснішими” [Байдак 2021: 27]. Насправді питання реакції для Адама – дуже делікатне, бо хоч він і сам є людиною з особливістю, все ж йому часто важко визначитися, як поведися під час зустрічі з людиною з *disability*: чи відвернути погляд чи, навпаки, його затримати [Байдак 2021: 21], бо кожна з цих реакцій може бути образливою. Але така вже людська природа, що „ми на підсвідомому рівні мусимо реагувати, нас притягує усе незвичне”. Основним же, на думку Адама, є лише рівень свідомості для *адекватної реакції* [Байдак 2021: 22]. На жаль, більшість осіб із *disability*, як і Адам, бояться людей, бояться їхніх реакцій та думок:

Я досі намагаюся по-рiзному не заважати світові: [...] загалом віддаю перевагу супермаркетам та касі обслуговування, щоб не привертати зайвої уваги. [...] Ховаюся під каптуром у громадському транспорті, пропускаю будь-які цікаві мені зустрічі та події, мені не можна (це мої власні заборони) відвідувати кінотеатр та інші публічні місця, щоб не заважати іншим, я навіть намагаюся не обідати в кафе біля вікна на випадок, якщо мої тики відлякують потенційних відвідувачів [Байдак 2021: 17].

Польська дослідниця А. Квятковська підкреслює, що „знаряддям символічного насильства може бути не лише погляд, але і його відсутність, уникання Іншого, адже він – не особа, а елемент, що порушує гармонію простору” [Kwiatkowska 2020: 330]. Найболючішим є те, що люди з особливою тілесністю це помічають. Персонажі роману вимушені стикатися з не надто приємними правилами світу: їх *не помічали* ті, кому треба було (наприклад, офіціанти в кафе, які не бажали їх обслуговувати), і навпаки, *помічали* ті, хто міг би їм не звертати уваги (наприклад, відвідувачі кафе, які швидко покидали його, як тільки спостерегли їхню присутність), навіть тоді, коли Адам з Анною, у якої гемангіома на обличчі, як волонтери *нагодували понад сотню знедолених* [Байдак 2021: 87]. Проте, всупереч усім цим обставинам, вони намагаються віднайти сили й бажання жити в суспільстві, яке не завжди їх приймає.

Для відтворення своєї ідентичності Адаму необхідно було встановити контакт з Іншими, які б мали схожий досвід – досвід хвороби. Такий контакт

протагоніст установив під час зустрічей соціальної групи підтримки *людей із особливостями*, де кожен, оповідаючи свою історію, ділячись переживаннями, отримував підтримку від *подібних до себе*. Так, поступово відчувуючи свою належність до групи, у кожному членові якої *впізнаєш себе*, уже не звертають жодної уваги на *особливості інших*. Адам перестає хвилюватися за свій тик. Протагоніст знайомиться з Анною, вона стає його першим другом, другом, якому не потрібно пояснювати, чому в Адама тики, чи розповідати, чому він не такий, як усі, і, що найстрашніше, робити це, мовби перепрошуючи за те, що „у вас чорний колір волосся, карі очі, сто вісімдесят сантиметрів зросту, родимка біля лівого ока...” [Байдак 2021: 14].

Звичне життя Адама як відлюдника закінчується, коли він починає жити в оточенні друзів, для яких його особливість не дивина, а це стимулює прагнення до пізнання, до повноцінних стосунків. Часте спілкування, спільні справи й виконання певних завдань психолога для кращої адаптації в суспільстві (зазвичай це було щось, що особа із *disability* боялася робити тільки через страх бути засудженою), спричинилися до більшої впевненості Адама, бо його напади слабшали.

Вагомою перепоною для повноцінного життя людей з *disability* письменник вважає також їхню особисту боязнь прийняти свою особливість і полюбити себе, незважаючи на те, що говорять, думають, чи демонструють здорові Інші. Адам пробує побороти свій страх, створює умови, за яких у нього з'являється необхідність контактувати з людьми, і починає розуміти, що „світ цікавий та розмаїтий, а люди можуть бути привітними й добрими” [Байдак 2021: 90]. На його думку, у людини з *disability* варіантів самознищення безліч: не витримати тиску і втратити контроль над собою чи перестати себе сприймати, почати жаліти, загнати себе в депресію чи навіть зненавидіти. Адже „життя з особливістю – це постійна боротьба, передовсім боротьба із собою” [Байдак 2021: 105]. Але Адам усвідомлює, що „нервовий тик – це частина мого життя. Іншого я не маю” [Байдак 2021: 106] і починає змінювати ставлення до свого синдрому Туретта й до себе самого, починає „приймати, розуміти, любити себе” [Байдак 2021: 116].

Висновок. Проаналізувавши особливості зображення в романі І. Байдака (*Не)помітні* проблеми людини з *disability*, а саме з синдромом Туретта, підкреслюємо безпосередній зв'язок між ненормативною тілесністю автора і його романом. Присутність у романі персонажів з *disability* вмотивована фізичним станом самого автора, який з їхньою допомогою прагне не лише задекларувати власні цінності й орієнтири, але й схилити людей і суспільство до прийняття Іншого як інакшого. Адже бажання розуміння, любові й підтримки зазнають невдачі через панівні стереотипи суспільства, в якому так часто не має місця для головного героя Адама, бо для людей він залишається Іншим, Чужим, чи, як пише автор на початку роману, *Нетаким*. Існуючий сте-

реотипний поділ людей на своїх і чужих, близьких і далеких чи просто Інших „провокує у них жорстокість і страх” [Пагутяк 2017: 7]. Окрім того, роман покликаний допомогти людям з *disability* зрозуміти себе та Інших, а найголовніше – прийняти свою особливість і навчитися любити себе.

Дискурс *disability* в романі (Не)помітні підсилений іншими персонажами (Єва, Марта, Анна), які навчаються приймати свої фізичні вади – вітиліго, алопецію, гемангіому. Зображення *disability* в романі сучасного українського письменника І. Байдака дає підстави для подальших студій означеної проблеми.

Список використаної літератури

- Байдак І., (Не)помітні: роман, Харків: Віват, 2021.
- Маланій Н., *Дизабіліті в літературно-художньому контексті Англії XVII–XVIII століть*, [в:] „Держава та регіони. Гуманітарні науки”, 2019, № 1 (56), с. 22–27.
- Пагутяк Г., *Жорстокість існування*, Львів: ЛА Піраміда, 2017.
- Приріз М., *Тіло як площина для самовираження і самоідентифікації*, [в:] „Тіло як вистава: мистецькі проєкції”, 2015, с. 111–116.
- Свиридова Н.К., *Синдром Туретта: клінічний випадок*, [в:] Електронний ресурс: https://www.researchgate.net/publication/308802415_Sindrom_Turetta_klinicnij_vipadok_The_Tourette's_syndrome_clinical_case (28.08.2022).
- Суковата В., *Теорія „дизабіліті” та конструкції інвалідності в масовій культурі*, [в:] „Соціологія: теорія, методи, маркетинг”, 2012, № 1, с. 82–98.
- Сучасний тлумачний словник української мови: 65 000 слів*, заг. ред. д-ра філол. наук, проф. В.В. Дубічинського, Харків: Школа, 2006.
- Узлова О., *Хвороба як „нарративний протез” (на матеріалі романів Девіда Лоджа „Терапія” і „Глухота як вирок”)*, [в:] „Тіло як вистава: мистецькі проєкції”, 2015, с. 18–24.
- Disability and Health*, [in:] Electronic source: <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/disability-and-health> (07.08.2022).
- Horniatko-Szumilowicz A., „*Drwal na pustyni*”. *O kondycji współczesnego ukraińskiego pisarza: jego wizerunku oraz roli w procesie literackim*, [w:] „*Studia Ukrainica Posnaniensia*”, 2013, z. 1, s. 245–252.
- Kwiatkowska A., *Gapienie się a prawo głosu. O przemianach obrazu niepełnosprawności we współczesnej polskiej literaturze dla dzieci*, [w:] „*Przestrzenie Teorii*”, 2020, nr 34, s. 325–344.
- Longman Dictionary of Contemporary English*, dir. D. Summers, Trento: LegoPrint S.p.A., 2003.
- Mitchell D.T., Snyder S.L., *Narrative Prosthesis: Disability and the Dependencies of Discourse*, Michigan: The University of Michigan Press, 2014.
- Thomson R.G., *Extraordinary Bodies*, New York: Columbia University Press, 1997.
- Właźnik J., *Spotkanie z Innym – obraz osób z zespołem Downa w polskiej literaturze dziecięcej i młodzieżowej*, [w:] „*Niepełnosprawność – zagadnienia, problemy, rozwiązania*”, 2019, nr 2 (31), s. 38–66.

Spysok vykorystanoi literatury [References]

- Baidak I., *(Ne)pomitni: roman [(In)visible: novel]*, Kharkiv: Vivat, 2021.
- Malanii N., *Dyzabilyti v literaturno-khudozhnomu konteksti Anhlії XVII–XVIII stolit [Disability in the Literary-Artistic Context of England of XVII–XVIII Centuries]*, [v:] „Derzhava ta rehiony. Humanitarni nauky”, 2019, no. 1 (56), s. 22–27.
- Pahutiak H., *Zhorstokist isnuvannia [Cruelty of Existence]*, Lviv: LA Piramida, 2017.
- Pryriz M., *Tilo yak ploshchyna dlia samovyrazhennia i samoidentyfikatsii [Body as a Space for Self-expression and Self-identification]*, [v:] „Tilo yak vystava: mystetski proektsii”, 2015, s. 111–116.
- Svyrydova N.K., *Syndrom Turetta: klinichniyi vypadok [The Tourette’s Syndrome: Clinical Case]*, [v:] Elektronnyi resurs: https://www.researchgate.net/publication/308802415_Syndrom_Turetta_klinicnij_vipadok_The_Tourette’s_syndrome_clinical_case (28.08.2022).
- Sukovata V., *Teoriia „dyzabiliti” ta konstruktсии invalidnosti v masovii kulturi [The Theory of „Disability” and Constructions of Disability in Popular Culture]*, [v:] „Sotsiolohiia: teoriia, metody, marketynh”, 2012, no. 1, s. 82–98.
- Suchasnyi tлумachnyi slovnyk ukrainskoi movy: 65 000 sliv [Modern Explanatory Dictionary of the Ukrainian Language: 65,000 words]*, zah. red. d-ra filol. nauk, prof. V.V. Dubichynskoho, Kharkiv: Shkola, 2006.
- Uzlova O., *Khvoroba yak „naratyvnyi protez” (na materialy romaniv Devida Lodzha „Terapiia” i „Hlukhota yak vyrok”) [Disease as “Narrative Prosthesis” (Based on the Novels “Therapy” and “Deaf Sentence” by David Lodge)]*, [v:] „Tilo yak vystava: mystetski proektsii”, 2015, s. 18–24.
- Disability and Health*, [in:] Electronic source: <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/disability-and-health> (07.08.2022).
- Horniatio-Szumilowicz A., „Drwal na pustyni”. O kondycji współczesnego ukraińskiego pisarza: jego wizerunku oraz roli w procesie literackim [“Wood Cutter in the Desert”. The State of a Modern Ukrainian Writer: His Face and Role in the Literary Process], [w:] „Studia Ukrainica Posnaniensia”, 2013, z. 1, s. 245–252.
- Kwiatkowska A., *Gapienie się a prawo głosu. O przemianach obrazu niepełnosprawności we współczesnej polskiej literaturze dla dzieci [Staring vs. the Right to Speak. On Changes in Portraying Disability in Contemporary Polish Literature for Children]*, [w:] „Przestrzenie Teorii”, 2020, nr 34, s. 325–344.
- Longman Dictionary of Contemporary English*, dir. D. Summers, Trento: LegoPrint S.p.A., 2003.
- Mitchell D.T., Snyder S.L., *Narrative Prosthesis: Disability and the Dependencies of Discourse*, Michigan: The University of Michigan Press, 2014.
- Thomson R.G., *Extraordinary Bodies*, N.Y.: Columbia University Press, 1997.
- Właźnik J., *Spotkanie z Innym – obraz osób z zespołem Downa w polskiej literaturze dziecięcej i młodzieżowej [Meeting with the Other – a Picture of Persons with Down’s Syndrome in Polish Children’s and Youth Literature]*, [w:] „Niepełnosprawność – zagadnienia, problemy, rozwiązania”, 2019, nr 2 (31), s. 38–66.